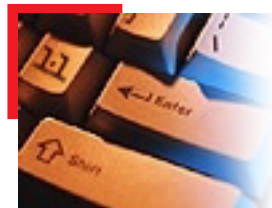

Lletra de convit per la Ela Geminada

Proposta per a la normalització definitiva del nostre dígraf més genuí, en tot allò que fa referència a la seva composició, el seu ús i el seu reconeixement a través dels programes informàtics d'edició i dels sistemes digitals d'informació

1. Del que m'he adonat

Des del meu angle professional i gràcies a la freqüent consulta del manual *ORTOTIPOGRAFIA. Manual de l'autor, l'autoeditor i el dissenyador gràfic*, vaig prendre consciència de la desencaixant situació en què es troba la Ela Geminada en l'actual context d'edició i reproducció digitals.

Vegeu PUJOL, Josep M.; SOLÀ, Joan. ORTOTIPOGRAFIA. Manual de l'autor, l'autoeditor i el dissenyador gràfic. Barcelona: Columna, 1995.

La Ela Geminada es compon malament en més d'un 90% de les publicacions, en suport paper i electrònic, editades en la nostra llengua. I cal no oblidar que, per aquest motiu, documentalment podem tenir greus problemes d'indexació i cerca quan treballem amb documents digitals.

Els sistemes d'indexació i motors de cerca, els generadors de diccionaris, així com les aplicacions de correcció ortogràfica, troben greus entrebancs en una situació d'indefinició com aquesta. A tall d'exemple, podeu consultar aquest petit diàleg entre dues persones implicades en el projecte de traducció al català de l'OpenOffice

Constatat aquest fet de descurança generalitzada, tinc clar que personalment puc comprometre'm professionalment a aportar solucions pràctiques a un tema que neda en un medi tecnològic extremadament flexible, solucions que resultarien d'aplicació immediata. Tot això a banda del posicionament que hauríem d'esperar de les institucions lingüístiques i/o polítiques del país de cara a enllestir amb certa llestesa algunes de les accions proposades.

<http://www.mail-archive.com/openoffice@www.softcatala.net/msg00075.html>

<http://www.mail-archive.com/openoffice@www.softcatala.net/msg00076.html>

Possiblement la dissociació professional que hi ha actualment entre lingüistes i professionals de la informàtica —documental i gràfica— ha fet que haguem arribat a la situació actual, que, com veureu en el cas que ens ocupa, resulta força sorprenent, ja que sobta que ningú no faci temps que hagi encès el llum vermell d'alarma.

2. A què us convido

1. A llegir amb atenció aquest document i a donar-me la vostra opinió més sincera.
2. A prendre consciència d'aquest nyap tipogràfic i a fer-ne d'altaveu.
3. A començar a treballar coordinadament, sumant esforços a través de les propostes esmentades, per oferir solucions reals i aplicables.

3. Proposta del camí a seguir per a la solució definitiva

No us cansaré amb cap discurs. Aniré al gra i perdoneu si algun dels apartats us resulta massa tècnic —sempre us el podré aclarir i/o ampliar si ho desitgeu.

3.1. Per què la *Ela Geminada* es compon malament

Si bé la gramàtica catalana de l'IEC no defineix la ela geminada ni com a lletra modificada ni com a dígraf, el *Diccionari de la Llengua Catalana*, dins l'entrada *punt*, defineix el punt volat com “el signe que apareix en el dígraf de la ela geminada (ll)”. Partint d'aquesta definició de la Ela Geminada, constatareu que heu d'apretar tres (3) tecles per escriure-la en qualsevol ordinador (una ela, un punt volat i una altra ela), motiu pel qual entenem que una solució tipogràfica definitiva de la Ela Geminada hauria de venir per l'ainclusió en els teclats d'una tecla que representés aquest dígraf amb un sol caràcter.

Pel fet d'haver-se de compondre amb tres caràcters, l'espai visual que ocupa la *ll* no satisfà la norma, ja que ens hauria d'ocupar, visualment, l'espai de la *ll* —en el cas de tipografies d'espaiat proporcional— o l'espai d'un sol caràcter —en el cas de tipografies d'espaiat fix—. Fabra ja deia, pel que fa a la distància que cal deixar entre les dues eles que emmarquen el punt, que aquest punt havia de permetre d'escriure “les dues l tan acostades l'una de l'altra com les del símbol ll, en què res no hi ha interposat entre ambdues”. L'única solució possible a l'abast de l'usuari és la

Vegeu FABRA, Pompeu.
Converses..., vol. II, p. 311
Barcelona: ?, 19##.

correcció manual i és aquí on tothom ja ho deixa córrer completament.

La composició deficient tendeix a la falta d'ortografia. En aquest primer nivell de descurança cal afegir-hi, en l'apartat de l'inadmissible, els qui escriuen la Ela Geminada amb guionet o amb un punt normal (no volat).

De fet durant un temps la ela doble o la Ela Geminada s'havia representat amb un guionet (*/l/*), però finalment s'imposa l'agrafia amb un punt volat, proposada per Antoni M. Alcover i adoptada per l'Institut d'Estudis Catalans el 1913. Aquest canvi responia a la voluntat d'acostar al màxim les dues eles fins aconseguir pràcticament la mateixa distància existent en el dígraf *ll*, sense trepitjar les dues eles, i al fet que no es pogués confondre dins un mot compost (*Vall-llobrega*. p.e.).

3.2. El fantasma de la Ela Geminada

Hem de parlar d'un segon nivell "fantasma", que poca gent coneix. Em refereixo al fet que ja comptem amb un caràcter registrat dins el sistema normatiu Unicode, que suposa una solució a mitges del problema de la Ela Geminada. Són els caràcters anomenats internament *ldot* i *Ldot*, o sigui, *ḷ* amb el codi 0140 hexadecimal (320 decimal) i *Ḷ* amb el codi 013F hexadecimal (319 decimal). Molts dels nous jocs de lletres inclosos en els actuals sistemes operatius (Linux, MacOSX, Windows 2000, Windows XP, etc.) els duen incorporats (sobretot amb les fonts OpenType).

El qualificatiu *fantasma* l'utilitzo per dues raons: la primera, perquè encara em demano com va anar exactament la inclusió d'aquests caràcters (*/ldot* i */Ldot*) al sistema Unicode, que els defineix clarament com a catalans, i on fins i tot dediquen al punt volat (*Middle Dot*) un curiós comentari; la segona, perquè, com que gairebé ningú no sap que existeix aquesta lletra —començant pels mestres i acabant pels editors— tampoc ningú no ha posat fil a l'agulla perquè l'usuari tingui un accés fàcil al caràcter. El resultat de tot això és que la seva utilització tendeix a zero.

<http://www.unicode.org/Public/UNIDATA/NamesList.txt>

<http://www.unicode.org/reports/tr15/index.html>

Per sort, no ens hem perdut gairebé res, ja que, com podreu veure als exemples adjunts, ningú no ha explicat ni a Unicode ni als fabricants de lletres quins detalls havien de tenir en compte per a dissenyar aquests dos caràcters, que són usats exclusivament per la nostra llengua, inclosa dins la ISO-8859-1 com la majoria de llengües d'Europa.

De totes les tipografies que he analitzat fins ara no n'hi ha ni una que superi satisfactòriament tots els detalls esmentats en les majúscules/minúscules o en les rodones/cursives.

Aquests exemples són compostos amb les tipografies i els caràcters 'reals' Idot i Ldot. Ho podreu comprovar fent saltar el cursor per sobre del caràcter (1salt = 1 lletra).

3.3. Una greu badada davant Unicode.org

El que més m'ha commòs, però, en l'estudi del tema que he fet aquests darrers dies ha estat la constatació que la nostra Ela Geminada, entesa com un dígraf però que es pogués representar per una sola tecla, mai ha estat proposada per ningú a l'organisme Unicode.

Per començar, els catalans no hi som representats per cap organisme competent —IEC, Departament de Política Lingüística de la Generalitat, universitat, empresa privada, etc.—, i, per comprovar-ho, feu una ullada a aquesta adreça, tot i que a la desena conferència d'Unicode, de l'any 1997, algú es va preocupar que sortís anunciada en la nostra llengua.

<http://www.unicode.org/consortium/memblast.html>

Per continuar i veure que qualificar de 'badada' la present situació és quedar-se curt, només cal constatar que idiomes i grafies perdudes en el temps, com l'escriptura cuneïforme, ja compten amb la seva codificació, encara que aquesta sigui, de moment, provisional. Fins i tot llengües de ficció, com el 'klingon', han gosat proposar a Unicode un reconeixement —per sort fins ara rebutjat, ja que el nostre ridícul podria ser encara més espantós—.

<http://www.unicode.org/iuc/iuc10/x-ca.html>

<http://www.unicode.org/alloc/ScriptsUnderDevelopment.html>

<http://www.unicode.org/alloc/rejected.html>

Lletra de convid per la Ela Geminada

Sobre la famosa sèrie de ciència-ficció *StarTrek* i la llengua 'klingon' (llengua parlada per alguns dels personatges siderals de la sèrie) teniu un triplet de bones adreces aquí.

<http://www.startrek.com>

També veureu que, com en totes les coses d'abast mundial que es mouen amb sentit comú a través de la xarxa, fer una petició 'oficial' a Unicode no costa pas gaire: és pública, oberta i perfectament detallada.

<http://std.dkuug.dk/jtc1/sc2/wg2/docs/n1643/n1643.htm>

http://nosaltres.vilaweb.com/info/vilaweb/cerca_u.noticia?p_idint=10000820870

<http://www.unicode.org/pending/proposals.html>

Crec que és per aquí on hauríem de començar la feina: cal, urgentment, fer una petició a fi d'oficialitzar el caràcter, una petició amb cara i ulls, ben documentada i avalada, per tal que la Ela Geminada funcioni com un dígraf però representat per un sol caràcter (una única tecla) i amb un codi universalment reconegut.

3.4. **Adobe Systems Inc. ja ens ha tingut en compte**

Però, de totes les sorpreses que m'he endut darrerament, n'hi ha hagut una d'immensament gratificant: comprovar que algú ja havia començat a fer la feina per nosaltres en aquest sentit.

Un dels gegants del *software* mundial, Adobe Systems Incorporated, pare i mantenidor tecnològic de llenguatges com el PostScript o de formats com el PDF, ha pensat en la nostra Ela Geminada, com dirien els veïns, *comme il faut*.

<http://www.adobe.com>

D'una banda, la trobem catalogada dins la seva llista de caràcters —o *glifs*— genèrics d'Unicode, anomenada *glyphlist.txt*.

<http://partners.adobe.com/asn/tech/type/glyphlist.txt>

Com veureu, el nom intern del caràcter ha estat establert com *ll* (F6C0 hexadecimal i 63168 decimal) i *ll* (F6BF hexadecimal i 63167 decimal). No en va l'han classificat en aquest tram numèric, ja que aquest és el segment establert per Unicode per als caràcters no definits.

<http://www.unicode.org/charts/PDF/UE000.pdf>

També la trobem indexada en aquest manual complementari de l'aplicatiu FrameMaker 7.0.

http://partners.adobe.com/asn/framemaker/PDFS/Character_Sets.pdf

D'altra banda, ja tinc localitzada una primera tipografia, fabricada per Adobe, que porta incorporada la Ela Geminada com tots la voldríem. Es tracta d'una família de Courier —de versió interna 002.004—, que venia preinstallada en alguns paquets Acrobat de les primeres generacions —el darrer copyright és de l'any 1991—. Aquí en teniu l'exemple:

Aquests exemples són compostos amb les tipografies i els caràcters 'reals' ll i LL. Ho podreu comprovar fent saltar el cursor per sobre del caràcter (1salt = 1 lletra).

ll LL **ll LL** *ll LL* **ll LL**
Courier *Courier-Bold* *Courier-Oblique* *Courier-BoldOblique*

Fixeu-vos que, al ser una font d'espaiat fix (totes les lletres fan el mateix ample), la Ela Geminada fa el mateix ample que una sola ela, cosa, al meu entendre, correctíssima...

Aquesta Courier a cos 28 conté la Ela Geminada com una sola lletra, tot i que el punt volat és segurament massa gros.

llll
ll

Possiblement hi deuen haver més famílies provinents de la foneria tipogràfica d'Adobe que la porten incorporada, però fins ara no n'he trobat cap altra. En aquesta adreça podreu trobar més informació del que hem explicat.

<http://partners.adobe.com/asn/tech/type/unicodegn.jsp#6>

3.5. Set passos a seguir

1. Planificar acuradament la petició de proposta de nou caràcter a l'organisme Unicode. Uns quants aspectes importants a tenir en compte en aquest tràmit podrien ser els següents:
 - a) Obtenir els suports institucionals de la llengua (Política Lingüística i l'Institut d'Estudis Catalans) i d'empreses i estaments professionals rellevants;
 - b) documentar tipogràficament i lingüísticament aquest dígraf;
 - c) documentar el precedent ja existent d'Adobe Systems;
 - d) valorar si donem per vàlid el nom —intern— actual que Adobe dona a la Ela Geminada (/ll i /LL);
 - e) sol·licitar la retirada dels caràcters /ldot i /Ldot —la mitja Ela Geminada— per la seva inútil aportació actual, i fer el bescanvi per la Ela Geminada de debò. Per tant,

automàticament, ja ens quedaria inclosa dins el set llatí estès anomenat *Latin Extended-A*.

<http://www.unicode.org/charts/PDF/U0100.pdf>

2. Un cop aconseguida l'homologació d'Unicode, caldria comunicar als principals fabricants de tipografia els detalls del nou signe, i fer-los dues peticions:

Començant pels tipògrafs de casa: Bauer, Type-O-Tones, etc., i acabant per les multinacionals de la lletra: ITC, Linotype, Adobe, Agfa, etc.

- a) tenir la màxima cura en la confecció tipogràfica del signe en funció del manual de disseny editat;
- b) sol·licitar la creació de *FontPatch* temporals per treballar correctament i de forma més immediata amb fonts "d'abans de la geminada" —una solució similar a la que encara ara s'aplica al caràcter Euro, per exemple.

3. Un cop aconseguida l'homologació d'Unicode, seria necessari comunicar als principals fabricants de sistemes operatius comercials i als responsables de les principals distribucions de Linux —inclosos els principals responsables de projectes de traducció de programari lliure i distribucions catalanes— la necessitat de poder configurar un teclat català dins el sistema.

Microsoft, Apple, Sun, IBM, Palm, Symbian, etc.

Les principals distribucions catalanes: Softcatalà, Catix, Einam/UPC, Catux, etc., i les principals distribucions internacionals: Devian, Novell, RedHat, etc.

4. Amb uns mínims aconseguits als punts 2 i 3, ja es podria fer una primera campanya de distribució d'adhesius amb la Ela Geminada per vestir la tecla que es decidís substituir dels teclats que es comercialitzen actualment al nostre país. Caldria fer veure la necessitat de tenir un teclat català.

5. Paral·lelament als quatre primers passos, podria posar-se a l'abast de tot aquell qui confecciona documents de qualitat un verificador/corrector d'Eles Geminades que treballaria sobre format PDF. Com veureu, aquesta és la principal solució parcial i ràpida que proposo, i s'explica amb més detall a l'apartat 4.

6. Paral·lelament als quatre primers passos, podrien assajar-se altres solucions complementàries que ajudessin a les que s'aconguessin per la 'via oficial'. Això s'explica amb més detall a l'apartat 5.

7. Endarrer terme, intentar aconseguir la regularització de les normatives legals del nostre país per obligar els fabricants de maquinari i programari a incloure la Ela Geminada de forma definitiva als teclats, als sistemes operatius i a les tipografies.

La darrera rèmora d'oficialitzar d'alguna manera la Ela Geminada, per les màquines d'escriure electròniques, fou dictada el 1985 per l'aleshores ministre d'Indústria i Energia de l'estat espanyol, el mataroní Joan Majó. Reial decret 2707/1985, Boletín Oficial del Estado, núm. 64, 15.03.1986, p. 9800-9847. Suposem que si el català pot aconseguir ser idioma oficial a la Unió Europea podrem tenir el camí més planer per dictar una nova normativa.

4. Una solució parcial, que podria no ser-ho tant

Tenim la gran sort que la generació de documents —sigui quin sigui el seu ús— està convergint —o pot fer-ho— en un sol format: el PDF (*Portable Document Format*). Transcendent sistemes operatius, programaris i versions, aquest format públic ens dóna la possibilitat de normalitzar, tant per a ús documental com d'impressió, tota mena de documents. Al seu darrere i darrere de les respectives indústries hi ha un seguit de normes ISO que l'avalen: les normes PDF/X —ara ja en vigor— per a preimpresió, les normes PDF/A —encara en desenvolupament— per a tractament documental i les normes PDF/E —encara en desenvolupament— per a documents d'enginyeria.

<http://www.planetpdf.com>

http://www.iso.org/iso/en/commcentre/isocafe/isocafe_2.html
<http://www.pdfx.info>

<http://www.aiim.org/standards.asp?ID=25013>

<http://www.aiim.org/standards.asp?ID=27860>

Es tracta d'aprofitar aquest format per a oferir de forma gratuïta i en tota mena de plataformes un verificador/corrector d'Eles Geminades per a fitxers PDF.

Com treballaria?

De la manera següent:

- a) cercaríem primer les Eles Geminades del document, tant les tradicionals (*/l*) com les incorrectes (*/l//l*);
- b) referíem òpticament la paraula que conté la geminada, de forma correcta, jugant amb la posició i la mètrica del caràcter;
- c) utilitzaríem les mateixes fonts i els mateixos caràcters que l'original (la ela i el punt volat o punt normal);
- d) reescriuríem una còpia del document amb les correccions fetes, informant del lloc on es troben les Eles Geminades esmenades i especificant quantes n'hi ha.

Aquest és el mateix mètode que s'utilitza per a verificar i corregir originals de preimpresió abans de passar a màquines. És una nova manera de treballar que està canviant els fluxos de treball a les impremtes i editorials més avançades.

Com a desenvolupador de programari fa temps que treballa en aquesta àrea i no em costaria gaire desenvolupar aquest mòdul corrector per a la *Ela Geminada*.

5. Altres solucions parcials

Seguint la mateixa filosofia exposada anteriorment de verificació/correcció, hi hauria un parell de solucions més, que requeririen més feina en el seu procés de desenvolupament, que tindrien menys flexibilitat i que no serien de tan ràpida aplicació com la del punt 4.

La primera implicaria la reconstrucció de les tipografies afectades —aplicable a les fonts PostScript de Type1 i Type3, però no a les TrueType—. Això ens conduiria a crear un nou caràcter *//* com una sola lletra, amb la construcció gràfica adequada, i del qual seguidament faríem la substitució en tot el document. Això podria funcionar tant en fitxers PS com en PDF.

La segona consistiria a jugar amb els operadors PostScript —del tipus *kshow*, *awidthshow*, etc.—, que treballen directament amb l'espaiat dels caràcters (*kerning*), per tal de fer modificacions en fitxers PostScript abans de ser impresos o passats a PDF.

6. Prioritats per anar per feina

La meua voluntat d'iniciar aquest projecte és immediata, però m'agradaria molt poder treballar amb unes bases sòlides, amb suport i coherència a mitjà termini dels professionals i dels estaments amb autoritat en aquest terreny.

1. Cal establir de forma precisa les normes de composició de la Ela Geminada, perquè siguin aplicables a qualsevol estil de lletra. Un treball que en aquest sentit ens suggereix una norma

a seguir són els dos articles publicats per Josep M. Mestres a la revista *Escola Catalana* de l'any 1990.

L'Institut d'Estudis Catalans també ens en parla, d'una forma més difusa, en aquests dos documents.

Vegeu MESTRES, Josep M.
«A l'entorn de la ela geminada (I)». *Escola Catalana*, núm. 266 (març 1990), p. 7-8.
V. MESTRES, Josep M.
«A l'entorn de la ela geminada (i II)». *Escola Catalana*, núm. 270-271-272 (juliol-agost-setembre 1990), p. 7-10.

<http://www.iecat.net/institucio/presidencia/OCAL/pdf/tipomcat.pdf>

2. Cal ser presents en l'organisme internacional Unicode, que és qui regula, en l'àmbit mundial, els sistemes d'escriptura relacionats amb les tecnologies.

Quasi lapidàriament ja ens ho deixen clar en la seva declaració d'intencions:

«Unicode provides a unique number for every character, no matter what the platform, no matter what the program, no matter what the language.»

<http://www.unicode.org/standard/WhatIsUnicode.html>

3. Cal fer una campanya de sensibilització dirigida al sector de l'ensenyament, a les universitats, al col·lectiu dels professionals dels mitjans de comunicació, a les empreses d'edició i de disseny, i al sector gràfic i de comunicació visual en general. Tot plegat no ens serviria de res si els que ho han d'aplicar no en fessin ús.

7. Bibliografia i altres recursos d'Internet consultats

MESTRES, Josep M. [et al.]. *Manual d'estil. La redacció i l'edició de textos*. 2a ed. Barcelona i Vic: Eumo, Universitat Pompeu Fabra, Universitat de Barcelona i Rosa Sensat, 2000, epígrafs VI.2.3 [11], VII.15.2, XIV.2.3, XIV.2.4 [2], XIV.2.4 [3], XIV.2.8, XIV.2.10.

SEGARRA, Mila. *Història de l'ortografia catalana*. Barcelona: Empúries, 1985, p. 292-293, 305, 313, 318 i 325.

VALIENTE, Gabriel. *Composició de textos científics amb LATEX*. Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya, 1996, p. 52-57.

Dos interessantíssims articles de Josep M. Pujol

<http://www.urv.es/centres/Departaments/fatalana/LaFontDigital.pdf>

Àrea d'Atenció de Consultes Lingüístiques
Oficina de Correcció i Assessorament Lingüístic
Institut d'Estudis Catalans
Laia Castanyer i Teixidor <lcastanyer@iecat.net>

<http://www.urv.es/centres/Departaments/fatalana/TipografiaDeQualitat.pdf>

8. Els perfils professionals dels qui us conviden

Marc Antoni Malagarriga i Picas <marcantoni@femfum.com>
Treballa com a desenvolupador independent de programari gràfic i documental.
És membre del Gremi d'Arts Gràfiques de Catalunya i col·labora com a professor amb la Fundació Indústries Gràfiques i la Facultat de Belles Arts de Barcelona.
Com a desenvolupador forma part de la *Adobe Solutions Network*.

Antoni Romero i Dedéu <tonidedeu@yahoo.es>
Responsable de l'àrea lingüística de la proposta.

<http://femfum.com/PDF/ElaGeminada/LletraDeConvitPerLaElaGeminada.pdf>
http://femfum.com/PDF/ElaGeminada/ldcpleg_resum.pdf
<http://femfum.com/PDF/ElaGeminada/ElaGeminadaR7.pdf>
http://femfum.com/PDF/ElaGeminada/PF_CF_323_391.pdf